

Muhanga wa Tshiṭirathedzhi tsha Kotara ya Vhukati

Ngangomu: Kha vha vhale ngaha pulane dza muvhuso dza 2014 – 2019

"Afurika Tshipembe ndi fhethu ha khwine ha u dzula hone zwazwino u fhira zwe ja vha ji zwone nga 1994, na uri matshilo a vhathu vha dzimilioni ono khwinifhala.

"Fhedziha, sa zwe sumbedzwaho kha Pulane ya Mveledziso ya Lushaka (NDP) na nga Muvhigo wa Tsedzulosu ya Ofisi ya Mphuresidennde wa Miriwhaha ya 20, khaedu tharu dzine dza vha vhushai, vhushaya ndinganyo na vhushaya mushumo dzi khou isa phanda na u kwama matshilo a vhathu vhanzhi.

"Musi ri tshi khou dzhena kha luṭa lwa vhuvhili lwa u bva kha muvhuso wa tshiṭalula uya kha wa demokirasi ya lushaka, ri khou tea u lavhelesa kha mudzi wa tshanduko ya ikonomi ya matshilisano uri ri fhelise khaedu idzi.

"Tshanduko ai ngavhi hone arali hu songo vha na vhudzheneleli ho khwathaho."

Mulaedza wa Lushaka, Mphuresidennde Vho Jacob Zuma, 17 Fulwi 2014

Roṭhe ri isa Afurika Tshipembe phanda

REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Muhanga wa Tshiṭirathedzhi tsha Kotara ya Vhukati (MTSF): 2014 – 2019

U khwaṭhisa demokirasi yashu

Nga dzi 7 Ḧhangule 2014, muvhuso wo vula MTSF ya 2014 – 2019. Iyi ndi pulane ya muvhuso ya u shandukisa matshilo a vhatuuri a vhe khwine na u shandukisa tshitshavha na ikonomi nga u ṭavhanya vhunga zwi zwe itwaho u bva 1994.

MTSF i sumbedza thendelo ya vhukhethi, itshi khwaṭhisedza u shumiswa ha Pulane ya Mveledziso ya Lushaka (NDP).

MTSF i sumbedzisa maga ane a do dzhiwi nga muvhuso na zwine zwa do swikelelwa. I dovha ya sumbedzisa muhanga wa pulane dzinwe dza muvhuso wa lushaka, wa vundu na muvhuso wapo.

Muhanga u sumbedzisa mavhala a nngwe a uri muvhuso u pulanisa hani uri ikonomi ya Afurika Tshipembe ivhe na muṭaṭisano muhulwane, u sikwa ha zwikhala zwa mishumo yavhuḍi na u ṭutuwedza vhubindudzi ha kha dzitshakatshaka.

Heyi ndi MTSF ya u thoma u tevhedzela u shumiswa ha NDP nga Khubvumedzi 2012.

Pulane ya 2014-2019 ndi ya miwaha miṭanu ine yo livhanyisa na u swikelela Bono ja NDP ja 2030.

Maipfi a Muphuresidennde Vho Jacob Zuma:

"Pulane iyi yo ṭanganedza sa ya lushaka u mona na shango. Ndi yone tsumbandila yashu ya miwaha ya 20 i ḫaho. Mushumo wothe u ne ra u ita muvhusoni, zwazwino ndi tshipida tsha NDP yo fhelelaho, hu tshi katelwa pulane dzothe dza kushumele, dzi nga vha dza matshilisano, ikonomi na polotiki."

MTSF ndi ngila ya muvhuso ya u ita uri mbekanyamaitele na pulane dzawo dzi vhe khagala, hu tshi itelwa uri phambano ire hone vhukati ha mbekanyamaitele dzo fhambanaho ivhe yo teaho. Muhanga u dovha wa tendela muvhuso u vhona uri u na masheleni a ṭoṭealaho kha u ita uri pulane idzi dzi bvelele. Thendelano dza kushumele vhukati ha Muphuresidennde na Minisita muñwe na muñwe dzi vha dzo thewa kha kushumele, zwisumbi na zwipikwa zwe sumbedziswaho kha MTSF iyi.

Musi NDP i yone thikho ya mbekanyamushumo ya kushumele (PoA) kwayo, muvhuso u do ṭavhanyisa tshanduko na mvelaphanda kha shango nga kha Ngila Ntswa ya Nyaluwo (NGP), Pulane ya Themamveledziso ya Lushaka na Pulane ya Kushumele kwa Mbekanyamaitele ya Ndowetshumo (IPAP), dzine dza sedza kha u alusa vhubindudzi na vhuṭasani kha sekithara na nđowetshumo dzi rangaho phanda.

PoA yo sumbedziswaho kha nyandadzo iyi yo thewa kha zwipikwa zwa MTSF zwa miwaha miṭanu i ḫaho.

Nyandadzo iyi ya Kushumele kwa Muvhuso, i sumbedzaho pulane dza muvhuso dza miwaha miṭanu i ḫaho, yo thewa kha MTSF ya 2014-2019.

U wana vhuṭanzi vhunzhi ngaha mbekanyamushumo na tshumelo dza muvhuso, kha vha dalele www.gov.za kana vha rumele imeili kha: information@gcis.gov.za

U wana vhuṭanzi vhunzhi ngaha PoA, kha vha dalele Muhasho wa u Pulana, Tsedzuluso na Ndaulo ya Kushumele kha webusaithi iyi: www.poa.gov.za

Yo andadzwa nga Muhasho wa Vhudavhidzani (DoC). Tshedimosetso House, 1035 Frances Baard Street and Festival Street, Hatfield, Pretoria. Tel: 012 473 0000.

MVELEDZISO YA IKONOMI NA U THOLA

Tshanduko ya ikonomi ya mutheo, u aluwa ha ikonomi nga u t̄avhanya na u sika mishumo

Mbekanyamushumo ya muvhuso ya tshanduko ya ikonomi ya mutheo ndi ya u ṭavhanyisa nyaluwo i bvelelaho, vhubinduzi ha nthā, mishumo minzhi, u fhungudzea ha vhubinduzi na u tsa ha ikonomi.

Kha miñwaha miñanu i ḋaho, zwipikwa zwa ndeme zwa muvhuso zwi katela:

- u engedza phimo ya nyaluwo ya zwibveledzwagu^{te} zwapo (GDP) u bva kha 2,5% ya 2012 uya kha 5% ya 2019
  - u engedza phimo ya vhubbindudzi uya kha 25% ya GDP nga 2019
  - u alusa mikovhe ya miholo ya mi^{ta}n i kha vha shayesaho vha 60%, u bva kha mi^{ta} ya 5,6% ya 2011/12 uya kha 10% ya 2019
  - u fhungudza phimo ya vhushaya mishumo u bva kha 25% kha kotare ya u thoma ya 2013 uya kha 14% ya 2020.

Themamveledziso ya Vhufhati

Muvhuso u do vhona uri hu vhe na netshedzo ya mudagasi yo teaho hu u itela nyaluwo ya ikonomi na u tandulula zwiñwe zwikhukhulisi zwa themamveledziso zwi thivhelaho nyaluwo nga kha Khomishini ya Pfananyo ya Themamveledziso ya Muphuresidennde.

Zwa ndemesa ndi u engedza netshedzo ya muđagasi. Pulanti ntswa ya malasha o fhiswaho ya Medupi i do khwinisa netshedzo ya muđagasi nga 2015, na uri hu do iswa phanda na u sedza u vhulungwa ha muđagasi lwa tshifhinga tshilapfu. Muvhuso u do ita uri hu ḥanganyiswe fulufulu hu tshi katelwa malasha, nyukiliya, gese ya shale, oili ya lwanzheni na gese na zwi vhuedzedzeaho, hu tshi dzhielwa nt̄ha mupo, masheleni na matshilisano.

Hu do dzhielwa n̄tha u ṭavhanyisa ha mutandulo wa zwiñwe zwiko zwa fulufulu kha shale na gese ya Iwanzheni, zwoṭhe zwi tshi khou itelwa ḡetshedzo ya fulufulu na u alusa ikonomi nga u angaredza.

U alusa fhulufhelo kha vhabinduzi

Muvhuso u do vha na vhukwamani na mabindu, u tshi itela u pfesesa nga ndila ya khwine zwinde zwa todea kha u konisa vhubindudzi ha sekithara ya phuraivethe; u vhona uri pulane dzo tendelanwaho nga hadzo dzi khou shumiswa; u engedza fhulufhelo kha vhabindudzi, na u thoma vhufhulufheli vhukati ha muvhuso na mabindu. Muvhuso u do dovha wa tsumuwedza mabindu uri a vhe na mvelaphanda i tsumvanyaho kha ndinganyo ya u thola, mveledziso ya zwikili na u Mandafhadzwa ha Ikonomi yo Engedzwaho yo Tewaho kha Vharema (BBBEE).

U tholwa ha vhaswa na vhafumakadzi

Muvhuso u do tuwedza mabindu kha u sika mishumo na zwikhala zwa mabindu kha vhaswa na vhafumakadzi na u shumisa tshikimu tsha vhuwedzi ha muthelo wa u thola. Vhuwedzi ha muthelo wa u thola vhu kovhela mbadelo ya u tholwa vhukati ha muvhuso na vhatholi nga u fhungudza thanganyelo ya muthelo wa u badelwa zwi tshi ya nga zwe wa shuma, une wa badelwa kha mushumi muñwe na muñwe o teaho ane o tholwa nga mutholi.

Thendelano ya u Thola Vhaswa, yo sainwaho Soweto, tsini na Johannesburg, nga dzi 18 Lambamai 2013 nga muvhuso, zwa vhashumi zwo dzudzanaho, mabindu o dzudzanaho khathihi na tshitshavha na madzangano a vhaswa, i t̄tuwedza u sikwa ha zwikhala zwa mishumo kha vhaswa vha Afurika Tshipembe.

“Muvhuso u do isa phanda na dziñwe thandela dza themamveledziso dzine dza do shandukisa nyimele dza kutshilele kwa vhathu vhashu na u engedza nyaluwo ya ikonomi.” – Mulaedza wa Lushaka, Muphuresidennde Vho Jacob Zuma,
17 Fulwi 2014.

U bindudza kha sekithara ya vhuendi

U bindudza ha muvhuso kha vhuendi zwi do vula zwikhala zwa nyaluwo yo engedzeaho, nga kha tshumelo dza vhuendi dzo khwiniswaho dza dzidoroboni na u engedzwa ha matjrokisi a zwiporo zwa Transnet.

Vho vha vha tshi zwi divha naa?

- Zhendedzi ja Zwiporo zwa Afurika Tshipembe ji khou lavhelelwa u shumisa R51 billioni kha mihwaha ya fumi i daho kha u renga zwidimela zwa 600 zwa maimo a nthesa. Zwidimela zwi swikaho 580 zwi do fhaṭwa Afurika Tshipembe kha feme ntswa ya zwa do dura R1 billioni. Pulanti ya 600 000 m² yo itelwa u fara zwishumiswa zwa vhubveledzisi, tshimiswa tsha vhugudisi na phakha ya ndowetshumo.
- Transnet i do shumisa R107 billioni u khwinisa zwikhala na vhukoni ha themamveledziso yayo. Ho sumbedziswa uri mishumo i tikedzwaho nga Transnet i do engedzea u bva kha 368 000 ya 2011/12 uya kha 570 000 ya 2018/19.

Nyengedzedzo ya themamveledziso ya mafhundo na vhudavhidzani

Muvhuso u do engedza, wa khwinisa tswikelelo ya themamveledziso ya mafhundo na vhudavhidzani na tshumelo dza vhudavhidzani ha elektrironiki. Izwi zwi katela burodibennde na khasho ya didzhithala. Mushumo wa mazhendedzi othe a muvhuso a thekhinolodzi ya mafhundo u do livhanyiswa na ndivho idzi.

Utandulula khakhathidza mishumoni

Muvhuso u do shumisana na mabindu o dzudzanaho na madzangano a vhashumi u dzikisa makete wa zwa vhashumi nga u tandulula zwiitisi zwa nndwa kana khakhathi dza migodini na huñwe vho. Muvhuso u vhona izwi zwi tshi nga itwa nga u khwinisa nyimele dza hune vhashumi vha shumela hone na hune vha dzula hone na u khwinisa vhushaka vhukati ha vhashumi musi vhe mushumoni.

Pulane ya Kushumele kwa Mbekanyamaitele ya Ndowetshumo (IPAP)

Nga kha IPAP, zwitshimbidi zwa vhurengi hapo na dziñwe mbekanyamushumo, hu do khwinisa kushumele kwa

Thandela iyi i do sika mishumo thwii ya 8 088, ine ya vha tshipiqa tsha mishumo i fhiraho 33 000 ya tshifhinga nyana na ya tshifhinga tshilapfu kha mihwaha ya fumi, zwine zwa swikelela 65%.

dzisekithara dzine dza vha na vhukoni ha u nga sika zwikhala zwa mishumo ine ya khou ḥodeyesa nga mannda sa zwa migodi, vhulimisi, na u alusa mbuyelo ya minerala.

Ndila Ntswa ya Nyaluwo (NGP)

Muvhuso u do shumisa NGP kha u alusa sekithara dza ikonomi zwine zwa do konisa uri hu tholwe vhatu vhazhi, u fana na ikonomi i bvelelaho, u vhambadzelwa nnda ha thundu na tshumelo kha mimakete ya Afurika, shale, oili ya Iwanzenhi na gese. NGP ina gemo ja mishumo miswa i linganaho milioni thanu u bva nga 2010 u swika 2020.

Muvhuso u do shumisa mbekanyamaitele dzawo kha u mandafhadzwa ha ikonomi ya vharema (BBBEE), u itela uri maAfurika Tshipembe vhe vha thudzelwa kule kha u vha tshipiqa tsha ikonomi kha divhazwakale, vha kone u shela mulenzhe nga ndila yone kha mihwaha i daho. Minisitri wa Mveledziso ya Mabindu Matuku u na ndivho ya u swikelela nyengedzedzo dzo swaiwaho kha tshivhalo tsha mabindu matuku na a vhukati ane a nga thusa kha u engedza u sikwa ha mishumo.

Muvhuso u do khwathisa thikhedzo yawo kha mitanganelano, nga mannda kha u maketa na u netshedzwa ha zwishumiswa, u konisa vhubveledzi vhu saathu bvelelaho uri vhu dzhene kha ḥumano ya ndeme uri u vhe kha ikonomi ya tshileme.

Nyaluso ya u Mandafhadzwa ha Ikonomi yo Engedzwaho yo Tewaho kha Vharema (BBBEE) na thengiso yapo

Muvhuso u do alusa BBBEE na thengiso yapo, hu tshi itelwa ndeme ya khwine ya tshelede na u fhungudza vhutshinyi. Muvhuso una ndivho ya u renga thundu na tshumelo dzi swikaho 75% kha vhabveledzi vha Afurika Tshipembe.

Ndivho ya khwinisedzo dzo kumedzwaho kha Mulayo wa Vhuṭaſani, 1998 (Mulayo 89 wa 1998) ndi u

- thvhela vhubveledzi ha tshigwada kana muthu muthihi kha zwi ngaho tsimbi na khemikhala khulwane.

Kha u vhona uri nethiweke ya themamveledziso ya ikonomi ivhe phindulo nahone i bveledze, muvhuso u na ndivho ya:

- u engedza u vhulungwa ha mveledziso ya mudagasi u bva kha 1% ya zwino uya kha 19% nga 2019.
- u engedza zwishumiswa zwo itelwaho u phađaladza mađi nga vhunzhi nga 5% i tshi vhambedza na ya 2014.

- ita uri vhubveledzi hapo vhu vhe na muṭaſano.
- tikedza vhubindudzi ha themamveledziso.
- u fhungudza mutengo wa tshumelo dza masheleni na ndambedzo ya vhubindudzi.

Thandela dza u sika mishumo

Muvhuso u do alusa Mbekanyamushumo yo Engedzwaho ya Mishumo ya Tshitshavha (EPWP), nga mannda Mbekanyamushumo ya Vhashumi vha Tshitshavha (CWP), hu u itela u fha vhunzhi ha vhathu tshikhala tsha u shuma; u netshedza vhugudisi na tshenzhemo ya mushumo na u engedza nyandano.

EPWP i do netshedza zwikhala zwa mishumo zwa miljoni dza rathi nga 2019 na CWP i do engedzwa uri ivhe na saithi nthihi kha masipala muňwe na muňwe magumoni a 2014 zwine zwa do disa zwikhala zwa mishumo ya miljoni magumoni a 2019.

- u engedza vhudzheneleli ha burodibennde u bva kha 33,7% ya 2013 uya kha 80% ya 2019.
- u engedzwa ha tshireme tshileme tshiboro u bva kha 207 ya thani dza metříki (Mt) dza 2013 uya kha 330 Mt ya 2019.
- u khwinisa kushumele kwa vhuima zwikope na theminala dzapo kha tshikati tsha u tshimbila ha khireini tsha u bva kha 28 uya kha 35 nga awara nga 2019.

U engedzwa ha thikhedzo ya masheleni kha nyaluwo ya ikonomi

Bannga ya Mveledziso ya Tshipembe ha Afurika, Tshumisano ya Mvelaphanda ya Nđowetshumo, Bannga ya zwa Mavu, Koporasi ya Masheleni a Phađele ya Lushaka na zwiňwe zwiimiswa zwa mveledziso ya masheleni zwi do netshedza thikhedzo ya masheleni kha nđowetshumo, vhulimi na vhubindudzi ha themamveledziso.

Bannga dici do ḥtuwedzwa kha u netshedza tshumelo dza zwa masheleni kha vhathu vhanzhi hu u itela u thusa vhathu avho uri vha fhađe ndaka yavho. Muvhuso u khou dovha u ḥoda u vhona bannga dici tshi thusa mabindu mađuku uri a aluwe, na u lambedza na u alusa sekithara ntswa na dza kale.

Hu do ḥivhadzwa maga a u tandulula maitele asi avhuđi a u hadzima na nyengedzedzo dzo kalulaho kha zwiňwe zwa zwipiđa zwa sekithara ya masheleni, na u ita uri sekithara ya masheleni ivhe i katelaho na i swikeleleaho.

Muvhuso u do khwathisa mulayo wa zwiimiswa zwa masheleni uri vharengi vha pfe vho farea zwavhuđi na uri diposithi dzavho dici vhe dzo tsireledzeaho. Postbank i do shela mulenzhe nga ndila khulwane kha tshumelo dza u bannga

U fheliswa ha mitsiko ya milayo isi ya ndeme

Ofisi ya Mphuresidennde i do sedzulusa milayo miswa na ya zwino, u vhona arali itshi yelana na NDP.

Muvhuso u dzudzanyulula na u khwinisa maitele a vhubveledzi ha mulayo, kha masia a fanaho na a laisentsi dza u fhađa, ndingo ya u kwamea ha mupo, u ḥwaliswa ha khamphanji, u tevhedzela muthelo, phemithi ya mushumo kha u shayeaa ha zwikili, laisentsi dza migodi, laisentsi dza mađi na tswikelelo ya tshumelo dza themamveledziso ya masipala.

U KHWINISA NDEME NA TSWIKELELO YA PFUNZO NA VHUGUDISI

Vhashumi vha na zwikili, nahone vha konaho vhane vha do tikedza ndila i katelaho ya nyaluwo

Pfunzo i shela mulenzhe nga ndila khulwane kha u linganyisa vhathu' zwikhala zwa vhutshilo, u khwinisa tsudzuluwo ya ikonomi, u bveledza nyaluwo ya ikonomi, u sika mishumo, u fhelisa vhushai na u fhungudza vhushaya ndinganyo.

Kha miñwaha miñanu i ñaho, muvhuso u khou pulana u swikelela zwi tevhelaho:

- Vhana vhothe vha miñwaha ya vhukati ha sumbe na 18 vha tea u dzhena tshikolo.
- 65% ya vhagudiswa vha tea u vha vha tshi kha kijasi dzi elanaho na miñwaha yavho.
- 60% ya thangana ya murole muthihi vha tea u wana Thanziela ya Ntha ya Lushaka kana ndalukanyo ya gudedzi la vokheshinala kana ya pfunzo i yaho phanda na vhugudisi.
- 75% ya vhagudiswa vho itaho Ndingo dza Lushaka dza Ñwaha nga Ñwaha (ANA) vha Gireidi 3, 6 na 9 vha tea u swikelela phesenthe ya n̄ha ha 50 kha litheresi na kha mbalo.
- Tshivhalo tsha vhagudiswa vha Gireidi 12 vhane maraga dzavho dza vha tendela uya yunivesithi tshi do engedzea uya kha 250 000 (172 000 ya 2013).
- Tshivhalo tsha matshuden o ñwalisaho dziyunesithi tshi do engedzea u bva kha 950 000 ya 2013 uya kha 1,07 milioni.
- 90% ya vhagudiswa vhane vha tea u wana vhugudisi na tshenzhemo ya zwe vha gudela zwone uri vha kone u khunyeledza ndalukanyo dzavho vha do iswa mishumoni yo teaho.
- Tshivhalo tsha vhagudiswa vho ñwalisaho kha magudedzi a Thekhnikha la na Pfunzo ya Vokheshinala na Vhugudisi (TVET) tshi do engedzea u bva kha 670 455 ya 2013 uya kha 1,238 milioni.
- U ñiñwala dziyunesithi kha mbekanyamushumo dza mutheo zwi do engedzea uya kha matshuden a 36 000 (u bva kha 16 300 ya 2013).
- Tshivhalo tsha vhatsila vhane vha bveledzwa nga ñwaha tshi do engedzea uya kha 24 000 nga ñwaha nga 2019 (u bva kha 18 110 ya 2013), uri hu kone u swikelelw ñodea dza ikonomi i aluwaho.

- Kha u tikedza ikonomi ya ndivho, tshivhalo tsha matshuden o ñaphudzaho PhD tshi do engedzea uya kha 3 000 nga ñwaha uya kha 2019 (u bva kha 1 870 nga ñwaha ya 2013).
- Tshivhalo tsha matshuden o ñaphudzaho inzhiniarini ya saints tshi do engedzea uya kha 57 000 (ho bveledzwa vha linganaho 9 974 nga 2012).
- Tshivhalo tsha matshuden o ñaphudzaho zwa mutakalo wa vhathu na zwifubo tshi do engedzea uya kha tshi fhiraho 45 000 (ho bveledzwa vha linganaho 8 015 nga 2012).
- Tshivhalo tsha matshuden o ñaphudzaho saintsya mveto na ya fisikhala tshi do engedzea uya kha 36 000 kha tshikhala tsha miñwaha miñanu – ho bveledzwa vha linganaho 6 366 nga 2012.
- Kha u tikedza pfunzo ya mutheo, dziyunesithi dzi do bveledza matshuden o ñaphudzaho vhudededzi vha linganaho 20 000 nga ñwaha uya kha 2019, ine ya vha nyengedzedzo ya 13 740 ya 2013.
- Kha u tikedza ndeme ya u funza, yunivesithi dza 10 dzi do vha dzi tshi khou ñetshedza ndalukanyo ya u funza kha dziTVET nga 2019.
- 30% ya vhagudiswa vha magudedzi a TVET vha tea u vha vha tshi khou wana tshenzhemo ya mushumo ñwaha muñwe na muñwe nga 2019.
- U Funza na Gavhelo la Mveledziso ya Vhusedzulusi zwi do engedzea u bva kha vhagudisi vha 50 vha 2012 uya kha vha 400 nga 2019.
- U shandukisa nzudzanye ya ñivhazwakale na matshilisano a zwa vhagudisi, tshivhalo tsha vherema vhane vha vha kha luja lwa u thoma tshi do vha tsho engedzea nga 100 nga ñwaha u swika nga 2019.

Vho vha vha tshi zwi ñivha naa?

Maga a muvhuso a u khwinisa ndeme ya pfunzo a katela mikhwa yavhu ñiñwala na vhuñifhinduleli zwikoloni. Vhadededzi vha lavhelelwa u vha vhe kiñasini nga tshifhinga, vha tshi khou funza ngeno vhagudiswa vha tshi tea u vha vhe kiñasini vha tshi khou guda. Thoho dza zwikolo dzi do thuswa kha u langa mikhwa na maimo a n̄ha a vhuñifari.

Mbekanyamushumo ya Kushumele kwa Muvhuso ya 2014 – 2019

- Tshivhalo tsha vho ɻaphudzaho digiri dzavho dza u thoma vhane vha tama u isa phanda na pfunzo dzavho, vhane vha do wana dzibazari u bva kha Tshikwama tsha Tsedzuluso ya Lushaka tshi do engedzea uya kha 27 411 kha mirwaha miyanu i ɻaho kha matshuden'i vha gudelaho Masters (3 704 ya 2012), na 15 209 kha tshikhala tsha mirwaha miyanu kha matshuden'i vha gudelaho Vhudokotela (2 265 ya 2012).

Vhurangeli ha u bveledza na u engedza khwiniso ya kushumele zwikoloni vhu katela zwi tevhelaho:

- Maga a u khwinisa vhulangi ha tshikolo, vhurangaphanda na vhudifhinduleli, hu tshi katelwa na vhukoni na thikhedzo ya ndangulo kha thoho dza zwikolo na vhaofisiri vha zwitjiriki, u vhona uri vhadededzi vha shuma nga tshifhinga kha u funza na u fhedza kharikhulamu.
- U bindudza kha zwifha ɻo zwa tshikolo na u zwi londa, u tandulula zwo salelalo murahu, u bviswa ha zwifha ɻo zwi sa shumiswiho, na u swikelela zwiimo zwa phasisa zwa vhuthathatshili na zwishumiswa zwa tshikolo.
- Thikhedzo ya mveledziso ya vhadededzi na vhugudisi ho

khwinifhadzwaho ha vhadededzi vha matshelo, ri tshi khou tikedza mbekanyamushumo ya bazari ya Funza Lushaka.

- U vhona uri mugudisa muñwe na muñwe una tswikelelo ya bugu tshumisa dzi ɻodeaho kha sia na gireidi ihwe na iñwe ya vhugudisi.
- U khwañisedza ndeme ya netshedzo ya zwino ya Gireidi R, ngeno ri tshi khou vhona uri ho itwa pulane dzo fanelaho dza u engedza netshedzo ya phanda ya Gireidi R.
- U engedza ha mbekanyamushumo ya mveledziso ya vhana (ECD), zwi tshi khou tshimbidzwa nga sekithara ya mveledziso ya matshilisano, zwine zwa do shela mulenzhe kha zwikolo zwo ɻikumedzelaho kha vha mirwaha miyanu uya kha ya rathi.
- U thomiwa ha mbekanyamushumo dza tsireledzo zwikoloni u itela vhuvha ha vhagudisa, hu tshi katelwa u sa vha hone ha tshutshedzano na u tambudzana ha vhagudisa
- U thomiwa ha nyambo dza Afurika zwikoloni zwi tshi itelwa u tikedza pfano na nyandano.

“Afurika Tshipembe ji khou ɻoda zwikili zwa inzhiniarini uri huvhe na nyengedzeo kha mbekanyamushumo ya vhubindudzi ha themamveledziso zwine zwa do ita uri hu vhe na mveledziso kha migodi, nñowetshumo na zwishumiswa. Shango ji dovha ja vha na ɻodea ya madokotela, manese na vho gudelaho zwa mutakalo kha masia o fhambanaho uri hu vhe na ndondola mutakalo ya ndeme.” – **MTSF 2014-2019**

U VHONA URI VHADZULAPO VHOTHE VHA WANA NDONDOLA MUTAKALO NA MAGAVHELO A NDEME

Vhutshilo vhulapfu nahone vhu na mutakalo kha vhadzulapo vhothe vha Afurika Tshipembe

Muvhuso u do khwinisa ndeme na tswikelelo ya tshumelo dza mutakalo nga kha u thoma Ndindakhombo ya Mutakalo wa Lushaka (NHI).

NHI ndi sisiteme ya ndambedzo ya masheleni ine ya do vhona uri vhadzulapo vhothe vha Afurika Tshipembe vha netshedzwa ndondola mutakalo yo teaho, hu songo sedzwa uri vha shuma mini kana u sedza uri vha ya kona u badela tshumelo idzo naa. Kha u khwinisa ndondola mutakalo kha miwaha mitanu i daho, muvhuso wo pulana:

- u khwinisa ndeme ya ndondola mutakalo na u fhungudza zwifinga zwa u lindela kha sekithara ya tshitshavha, zwi tshi khou tikedzwa nga Ofisi ntswa yo thomiwaho ya u Tevhedzelwa ha Maimo a Mutakalo na Thendelonzwiwa ya Vhalwadze.
- u engedza na u vusuludza ndondola mutakalo ya mutheo, hu tshi katelwa thimu dzi swikelelaho wadi dzo teaho kha masipala na tshumelo dza mutakalo wa tshikoloni.
- u engedza tshumelo dza NHI dza ndingedzo dzo tewaho kha zwițiriki.
- u engedza kutshilele ku na mutakalo na u țuțuwedza uri vhatu vha dzulele u țolwa malwadze asi a phirela.
- u fhungudzwa ha mbadelo dza ndondola mutakalo.
- u khwinisa vha sedzanaho na vhashumi vha mutakalo, u vusuludzwa ha magudedzi a manese na u engedza vhugudisi ha vha gudelaho zwa mutakalo.
- u bindudza kha ndango ya zwa mutakalo na vhurangaphanda, hu tshi katelwa u shandukiswa ha vhulanguli, ndambedzo na ndango ya zwibadela zwa vhukati sa zwiimiswa zwine lushaka lwa rumelwa khazwo.
- u khwinisa kupulanele kwa zwiimiswa zwa mutakalo na u engedza themamveledziso ya ndisedzo.
- u khwathisa u shumiswa ha mbekanyamushumo dza ndango na thivhela ya HIV na AIDS, na Lufhia (TB).
- u engedza tswikelelo ya zwi kwamaho mutakalo wa zwa vhudzekani na u beba nga u khwinisa u vha hone ha maitele o fhambanaho a zwithivhela mbebo.
- u fhungudza u dihwalaho hu songo pulaniwaho, ho sedzeswa kha vhaswa vhatuku.
- u shumiswa ha Fulo ja țuthuwedzo ja Mbumbano ya Afurika(AU) kha Phungudzo yo Engedzwaho ya u lovha ha vho Dihwalaho na Dzitshetshe kha ja Afurika.

Muvhuso u do engedza tshumelo dza ndondola mutakalo kha miwaha mitanu i daho nga:

- u fha ja kiliniki dza 213 na senthara dza mutakalo wa

tshitshavha na zwibadela zwa 43.

- u vusuludzwa ha zwiimiswa zwa mutakalo zwi fhiraho 870 kha zwițiriki zwa 11 zwa ndingedzo ya NHI.
- u engedza kavhili u gudiswa ha madokotela fhano hayani na kha mashango a nn̄da u swika kha tshivhalo tsha 2 000 nga ńwaha.
- u engedza kavhili nomboro ya vhatu vhane vha khou shumisa anthirithirovairaļa u bva kha 2,4 miljoni uya kha 5,1 miljoni.
- u khwathisedza mbekanyamushumo ya u țolwa na u alafha TB kha zwigwada zwi kundelwaho, hu tshi katelwa zwivhotshwa vha re kha zwiimiswa zwa ndulamiso vha swikaho 150 000, na vhashumi vha migodini vha 500 000 na tshivhalo tshi lavhelelwaho u swika kha 600 000 ya vhatu vha dzulaho vhuponi vhu na migodi.
- u hayelwa ha vhagudiswa vhothe vha Gireidi 4 kha *human papilloma virus*, zwi fhungudzaho tshikhala tsha u kavhiwa nga khentsa ya kha mulomo wa mbumbelo.

Vhunwe ha vhudzheneleli ha zwa mutakalo vhune muvhuso wa khou țođa u swikelela nga 2019 hu katelwa:

- u engedza miwaha ya vhutshilo u swika kha 63.
- u fhungudzwa ha phimo ya mpfu dza vhana vha miwaha ya fhasi ha mitanu u bva kha 41 ya 2012 u swika kha 23 kha vha 1 000 vho bebwaho.
- u fhungudza phimo ya u lovha ha dzitshetshe u bva kha 27 ya 2012 uya kha 18 kha vha 1 000 vho bebwaho.
- u fhungudzwa ha phimo ya u lovha ha vhatuku vha 100 kha vha 100 000 vho bebwaho

Mindende

Sisiteme ya mindende i katedaho, i bvelelaho ine ya vha phindulo

Kha u khwinisa netshedzwa ya tshumelo dza mindende kha vhatu vho teaho, muvhuso wo vhea magemo a tevhelaho:

- Nga 2024, tshumelo dza ndeme dza ECD dzi do vha dzi hone nahone dzi tshi swikelelea kha vhana vhatuku vhothe na vhalondoti vhavho. Hu do netshedzwa phakhedzhi ya mukatelo ya ECD kha vhana u bva vha tshi bebwu u swika kha vha miwaha miņa, ho sedzeswa vha shayesaho.
- Nga 2019, vhatu vho teyaho vha swikaho 95% vha do wana mindende, u fana na mindende ya vhana, ya vhuholefhalu na ya vhaaluwa.
- Miňa i shayaho i do fhiwa zwiliwa.

U LWA NA VHUFHURA NA VHUTSHINYI

Kha u vhona uri vhadzulapo vhothe vha Afurika Tshipembe vho tsireledzea, muvhuso wo pulana u swikelela zwi tevhelaho nga 2019:

- U fhungudza tshivhalo tsha milandu ya vhutshinyi ha dzikhakhathi.
- U vhona uri muthu apfe o tsireledzea musi a tshi tshimbila a ethe masiari kana vhusiku.
- U vhona uri mi^{ta} i a fushea nga tshumelo dza mapholisa kha tshitshavha tsha havho na ndila ine khothe ya shumana ngayo na milandu ya vhatshinyi.
- U lwa nga ndila dzo^{te} u khwinisa rennge ya Afurika Tshipembe kha Tsumbi ire Khagala ya Liphasi ya Mbonalo ya Vhufhura.

Zwipikwa izwi zwi do swikelewa nga, u fhungudza tshiimo tsha vhutshinyi ha dzikhakhathi; u vhona uri sisiteme ya vhulamukanyi ha vhutshinyi yo khwa^{tha} nahone iya shuma, u tsireledza mikano ya Afurika Tshipembe; u fhelisa vhutshinyi vhu no itwa nga kha inthaneth; u vhona uri mi^{tan} hu na vhudziki, u lwa na vhufhura.

U fha^{ta} tshikhala tshi Iwaho na vhutshinyi

Hu do khwinisa tshikhala tsha vhai^{ti} vha ndingo dza saintsi na vhasedzulusi vha vhutshinyi, hu tshi katelwa u thivhela vhutshinyi vhu itwaho kha vhana na vhafumakadzi.

Kha u fhungudza ha khakhathi dzine dza dzulela u itea, muvhuso u do engedza na u khwinisa mbekanyamushumo dza mbuedzedzo zwi tshi itelwa vhakhaki; wa khwinisa thanganelo ya dziparula kha zwitshavha u tshi vhona uri ha si vhe na parula nnzhi kana khakhathi dzi itwaho nga avho vho bviswaho vhane vha kha di vha fhasi ha ndulamiso.

Sisiteme ya vhulamukanyi ha zwigevhenga i do khwathiswa na u bveledzwa.

U khwinisa vhukoni ha tshipholisa

Tshumelo ya Mapholisa ya Afurika Tshipembe i do lavhelelwa u shuma nga u tjavhanya kha milandu yo vhigiwaho, na u ita tsedzuluso nga ndila yo teaho.

U tsireledza mikano yashu

Mikano ya Afurika Tshipembe i do tsireledzwa, hu tshi itelwa u fhungudza maitele a u pfukwa ha mikano zwi siho mulayoni.

U lwa na vhufhura

Muvhuso u khou pulana u khwinisa phimo dza tshigwevho kha milandu mihulwane. Milayo i Iwaho na vhufhura i do vusuludzwa hu tshi itelwa uri hu vhe na u lifha hu vhavhaho, hu tsireledzwe vhavhigi vha milandu – hu tshi katelwa na avho vha re kha sekithara ya phuraivethe – na u khwa^{tha}hisva vhudiimisi ha mazhendedzi a Iwaho na vhufhura.

Yunithi ya Vhusedzulusi ho Khetheaho, Tshigwada tshi Lwaho na Vhufhura, Yunithi ya Ndozwo ya Thundu na Hawks zwi do lwa na vhutshinyi na vhufhura kha sekithara dzo^{te} dza tshitshavha.

**MVELEDZISO YA MAHAYANI, MBUYEDZEDZO YA MAVU,
MBUYEDZEDZO YA MAVU A VHULIMI NA U VHA HONE HA ZWIJIWA**

Zwitshavha zwa mahayani zwi khoushela mulenzhe kha u vhona uri vhathe vhothe vha vhe na zwiliwa

Kha u khwathisedza u vha hone ha zwiliwa na vhutatisani ha zwa vhulimi, na u fhungudza vhushai nga mannda kha mashangohaya, muvhuso u do:

- Engedza phesenthe ya mavu a vhulimi are fhasi ha vhulanguli ha vhathe vha vha tsikeledza kale u bva kha 11,5% ya 2013 uya kha 20%.
- Vhona uri egere dza 7,2 miljoni dza mavu a iswe kha vhathe vhe vha tsikeledza tshifhingani tsho fhiraho, na u vhona uri a khou shumiswa nga ndila i bveledzaho (a tshi vhambedza na egere dza miljoni nna dza 2013).
- Fhngudza phesenthe ya miya i tambuzwaho nga ndala u bva kha 11,4% ya 2013 uya fhasi ha 9,5%.
- Fhngudza phesenthe ya vhathe vha shayaho lwo kalulaho (R443 ya mitengo ya 2011) u bva kha 32,3% uya fhasi ha 22%.
- Fhngudza vhushaya mishumo kha vhupo ha mahayani u bva kha 49% ya zwino uya fhasi ha 40%.

Muvhuso u do dovha wa ita zwi tehelaho:

- U khwinisa vhulangi ha mavu na pulane ya fhethu zwi tshi itelwa mveledziso yo tanganelaho ya vhupo ha mahayani.
- Mbuyedzedzo ya mavu i bvelelaho zwi tshi itelwa tshanduko ya mavu a vhulimi.
- Khwiniso kha u vha hone ha zwiliwa.
- Thikhedzo na mveledziso kha vhorabulasi vhane vha khou bvelela (ya thekhinikha, masheleni na themamveledziso) kha tshanduko ya mavu a vhulimi.
- Tswikelelo yo engedzwaho kha ndeme ya themamveledziso ya mutheo na tshumelo, nga mannda kha pfunzo, ndondola mutakalo na zwiendedzi zwa tshitshavha kha vhupo ha mahayani.
- Thikhedzo kha mabindu na ndowetshumo dzi bvelelaho kha vhupo ha mahayani.
- Vhubindudzi ho engedzwaho kha mveledziso ya vhusimamiri na vhureakhovhe, mveledziso ya mbambadzo na tswikelelo ya mimakete na tshumelo dza zwa masheleni zwine zwa do ita uri hu sikwe mishumo kha vhupo ha mahayani.

**U VHONA URI HU NA TSWIKELELO YA MADZULO A VHATHU
O TEAHO NA TSHUMELO DZA NDEME DZA MUTHEO**

Madzulo a vhathu o teaho na u khwiniswa ha ndeme ya vhutshilo ha mițani

Uri hu swikelelwé bono ja madzulo o teaho a vhathu na u khwinisa ndeme ya matshilo a mițani, vhuvhekanyandeme ha muvhuso vhu katela:

- Ndú dzo teaho na khwiniso ya ndeme kha mupo une ha tshilwa khawo, hune mița ya 1,4 miliony ya do vha i tshi khou dzula kha nnú ntswa kana dzo khwiniswaho nga 2019.
- Makete wa ndaka ya madzulo u shumaho une wa vha na gemo ja u ńetshedza nnú ntswa dza 110 000 kha tshikhala tsha makete u swikeleleaho nga 2019.
- Gemo ja mimasipala ya 49 yo laedzwaho u ńetshedza dzinndú.
- Hu do sudzuluswa maňwalo a vhuñe ha mavu a nnú ntswa dza sabusidi dzothe dza 563 000 na o salelaho murahu a 900 000 kha mbekanyamushumo ya madzulo o ńanganelaho.

- U khwiniswa ha mikhukhu hu do engedzwa uri hu swikelelwé miđi ya 750 000, hu tshi vhonwa uri hu vhe na tshumelo dza mutheo na themamveledziso kha mikhukhu ya 2 200.

U vhona uri nnú dzi swikeleleye

Muvhuso u do vusuludza zwishumiswa zwa sabusidi ya dzinndú hu u ńtufuwedza uri hu vhe na madzulo a vhathu o teaho. Zwi katela khethékanyo dzo vhalaho dza madzulo a u rennda, na u rennda dzirumu dzi re miđini. Tswikelelo ya u wana nnú i do engedzwa, nga manndá kha vhane ndi lwa u thoma vha tshi khou renga nnú

Zwitshavha zwine zwa do fhađelwa dzinndú

Muvhuso u do shumisana na mimasipala, vhashumi na zwiimiswa zwa masheleni kha u ńetshedza nnú kha zwitshavha zwa vhupo ha migodini.

Muvhuso wapo u fhindulaho, u na vhudifhindleli nahone u khoubvelela

U vhona uri zwitshavha zwi na tshumelo dza mutheo dzi swikeleleaho na u fhulufhelea kha mirwaha mitanu i daho, muvhuso u ḥoda u:

- engedza phesenthe ya tswikelelo ya tshumelo dza mađi miđini u bva kha 85% ya 2013 uya kha 90%.
- engedza phesenthe ya tswikelelo ya tshumelo dza vhuthathatshili kana tshampungane u bva kha 84% ya 2013 uya kha 90%, hu tshi katelwa u fhelisa u shumiswa ha mabakete sa mabunga kha vhupo ho dzudzanywaho.
- dženisa muđagasi kha miđi ya 1,4 miljoni vhukati ha 2014 na 2019, na nyengedzedzo ya 105 000 ya i si na muđagasi.
- engedza fhlufhelo kha tshitshavha tsha muvhuso wapo u bva kha 51% ya 2012 uya kha 65% ya 2019, sa zwe zwa sumbedzwa nga mawanwa a tsedzuluso ya IPSOS.
- u khwinisa mawanwa a odithi ya mimasipala yođhe, nga 75% ya mimasipala ine ya wana odithi yo fhelelaho.

Vhulanguli havhuđi

U khwinisa vhulanguli havhuđi, muvhuso u na ndivho ya:

- u engedza vhudzheneleli ha vhadzulapo kha muvhuso wapo.
- u khwađhisza nzudzanyo dza pfananyo ya vhulanguli kha u tikedza na u mandafhadza mimasipala.
- u shumisa maitele a tshifhinga tshilapfu a mveledziso ya zwikili na u fhađa vhukoni kha sekithara ya muvhuso wapo.
- u khwinisa maitele a vhulangi ha mimasipala na ndangulo, hu tshi katelwa maitele a ndangulo ya zwa vhashumi na a u thola, zwa thengiso na ndangulo ya masheleni na zwiito zwi lwsanaho na vhufhura.

U tsireledza na u bveledza ndaka yashu ya mupo na zwiko zwa mupo

Muvhuso u do vhona uri huvhe na mupo wavhuđi u yaho phanda, u khwađha ha tshanduko ya kilima na ikonomi ya khaboni ire fhasi kha miňwaha miňanu i ñaho nga:

- u dzikisa na u fhungudza khaboni dayokisaidi – 34% ya phungudzo ya khaboni dayokisaidi u bva “kha zwe ñoweleafo” nga 2020 – (42% ya 2025).
- u shumisa zwiitisi zwa tshanduko ya kilima
- u engedza phesenthe ya phendelashango i shumiseaho kha u bveledza ikonomi u bva kha 22,5% ya 2013 uya kha 27% ya 2019
- u engedza u tevhedzelwa ha Mulayo wa Mađi a Lushaka ngei migodini, 1998 (Mulayo 36 wa 1998), u bva kha 35% ya 2013 uya kha 60% ya 2019

U shumana na tshanduko ya kilima

Muthelo wa khaboni, mugaganyagwama wa khaboni na thikhedzo ya thekhinołodzhi ya khaboni ya fhasi zwi do thomiwa hu u itela u ñisa tshanduko ya kilima. U fhungudza na u fheliswa ha Zwiko zwa Mupo zwa themamveledziso ya ikholodzhi zwi do tandululwa.

Mbekanyamaitele na mbekanyamushumo dza ndangulo ya mupo dzi do vhona uri mavu, vhupo ha phendelashango na malwanzhe zwo tsireledzea. Hu tshi engedzwa kha zwa tshikafhadzo ya mupo, muvhuso u do vhona uri hu na mađi a na mutakalo, milamboni na zwisimani.

U khwiniswa ha ndangulo ya malađwa (hu tshi katelwa malađwa are khombo, malađwa a ndondola mutakalo, mathukhwi a migodini, lurofheni na nyangaredzo ya malađwa a tshiomate) ndi vhudifhinduleli ho tanganelaho ha muvhuso, sekithara ya mabindu na vafaramikovhe vhođe.

U SHELA MULENZHE KHA AFURIKA LA KHWINE NA LIFHASI LA KHWINE

Kha ri ite uri Afurika Tshipembe Ji vhe khwine nga u shela mulenzhe kha Afurika ja khwine na lifhasi ja khwine

U engedza vhubindudzi ha Afurika Tshipembe ho livhanaho na mashango a nn̄da na u engedza mbambadzela nn̄da ya shango, muvhuso:

- u do tikedza maitele a u fhindula na u tandulula khakhathi dza dzingu na dza dzhango, u do engedza mulalo na vhutsireledzi, u do khwaṭhisa ḥhanganelo ya dzingu, u do engedza mbambadzo ya ngomu Afurika na u alusa mveledziso ya Afurika i bvelelaho.
- u do engedza tshivhalo tsha vhaeni vha bvaho kha mashango a nn̄da uya kha 15 miljoni nga ḥwaha u swika nga 2017, na u engedza u shela mulenzhe ha vhuendela mashango kha ikonomi uya kha i fhiraho R125 biljoni nga 2017.

U engedza vhuvhambadzi

Luṭa lwa Mvetamveto lwa u thoma lwa Thendelano ya Mbambadzo ya Mahala (FTA) lu do khunyeledzwa, u itela u konisa mbambadzo ya ngomu ha Afurika nga huhulwane, ndowetshumo na mveledziso ya themamveledziso. Muvhuso u do shela mulenzhe kha u sedzuluswa ha mushumo na kushumele kwa Mbumbano ya Maitele a Tshipembe ha Afurika.

Afurika Tshipembe Ji do tikedza na u shumisa tsheo dza AU na zwivhumbeo zwayo, hu tshi katelwa Khothe ya Afurika ya Pfanelo dza Vhathu. Shango Ji do dovha ja engedza mukovhe wa lo wa u dzhia dziposo dza Afurika Tshipembe kha Khomishini na zwivhumbeo zwa AU nga 60%.

Muvhuso u do tikedza mveledziso i yaho phanda na u ḥanganelana ha dzhango nga u shumisa Vhufarisani Vhuswa ha Mveledziso ya Afurika. U do vhona uri maimo a ndeme a Afurika Tshipembe o sumbedziswa kha maitele a isaho kha u thomiwa ha FTA ya dzhango.

Vhushaka ha mashango a nn̄da

Kha u bveledzisa ndivho dza mbekanyamaitele ya Afurika Tshipembe ya mashango a nn̄da, muvhuso u do engedza miṭanganelo ya mbuelo ya mashango a Tshipembe ha malinganye nga kha mirađo yayo ya u shumisana na mbumbano na zwigwada zwa Tshipembe.

Muvhuso u do ḥanganyisa mannda a ikonomi ya mashango na zwigwada zwa Tshipembe nga u engedza tshivhalo tsha thendelano dza miṭanganelo ya ikonomi i konanaho ya Afurika Tshipembe nga 49 uya kha 59. U do engedza vhushaka vhu vhuedzaho masia othe na mashango a Devhula.

U FHAṬA SHANGO LI BVELELAHO NA LI KONAHO

Tshumelo ya Muvhuso i shumaho, i konaho ire na ndivho ya u bvelela

Tshikolo tsha Lushaka tsha Muvhuso tshi ḥo kunga vhashumi vha muvhuso vha na tshenzhemo u bva kha mihasho, u itela u disa vhugudisi kha masia a ndeme a vhulangi ha tshitshavha. Mihasho i ḥo tikedzwa kha u kunga na u bveledzisa zwikili zwine zwa khou ḥodea.

Muhasho wa Tshumelo ya Muvhuso na Ndaulo u ḥo lingedza tshikimu tsha u gudisa kha vhalangi vhaswa, na tshikimu tsha u thola vho ḥaphudzaho ngudo dzavho tshire tshi ḥo thusa mihasho kha u kunga na u bveledza vhagudisa vho ḥaphudzaho pfunzo dzavho vha na vhukoni na u vha na dzangalelo kha Tshumelo ya Tshitshavha.

Mushumo wa muhulwane wa vhulanguli ha Tshumelo ya Tshitshavha u ḥo thomiwa sa muhwe wa mishumo ya Mulanguli Dzhenerala kha Ofisi ya Muphuresidennde, ngeno Vhalanguli Vhahulwane kha ofisi dza vhalangavunu vha tshi ḥo vha vha tshi khou ita mushumo onoyo muthihi kha mavundu.

Vhahulwane vha vhulanguli kha Tshumelo ya Muvhuso vha ḥo lavhelelwa, vhukati ha vhuñwe vhudifhunduleli, u ḥetshedza Muphuresidennde na mandalanga mahulwane tsivhudzo dza kulangele kwa zwi kwamaho mabudo a vhahulwane vha mihasho (HoDs).

Khabinethi i ḥo lavhelesa dziHOD na vhahulwane vhavho itsi itela u disa vhudziki vhuhulwane kha vhurangaphanda.

Ofisi ya Muofisiri Muhulwane wa zwa Vhurengi

Ofisi ya Muofisiri Muhulwane wa zwa Vhurengi kha Gwama ja Lushaka i ḥo khwathisa ndango kha maitele a vhurengi na u vhea mitengo, u vhone uri zwo rengwaho zwi lingana na mbadelo na u vha khagala, ndeme ya khwine ya tshelede, u tevhedzelwa ha maitele na vhungoho. U bviselwa nnda ha tshumelo dza muvhuso zwi ḥo fhungudzwa.

Gwama ja Lushaka na Muhasho wa u Pulana, Tsedzuluso na Ndaulo ya Kushumele zwi khou shumisa sisiteme i sedzanaho na u badelwa ha vhatshedzi vha tshumelo kha mihasho ya lushaka na vunu. Mihasho ine ya vha na tshivhalo tshihulwane tsha tsumbathengo dzine dza lenga u badelwa i ḥo thusedzwa, uri i shumise maitele o khwiniswaho a wanalaho kha mihasho i shumaho nga ndila ya nthesa.

Muvhuso u ḥo dzhiela nthā masia ayo ane IT ya vha na vhukoni ha nthesa kha u khwinisa tswikelelo ya tshumelo.

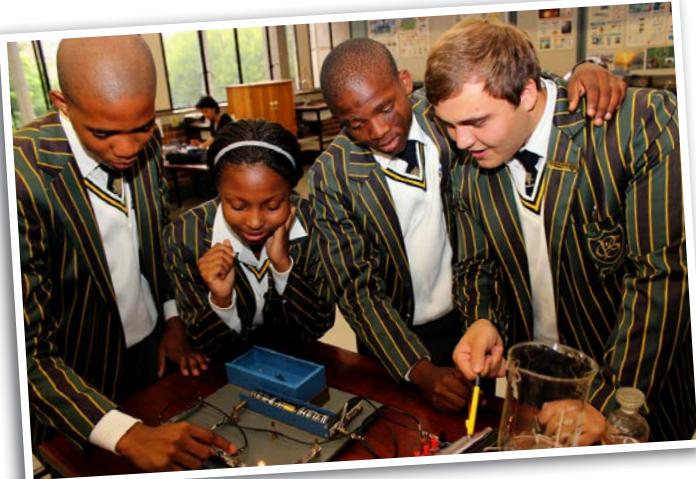
Sa tshipiда tsha u alusa tshumelo ya tshitshavha yo khwathaho, vhashumeli vha tshitshavha na vhaimelei vha tshitshavha a vha nga ḥo tendelwa u ita bindu na muvhuso. Izwi zwi ḥo tikedzwa nga Muhanga wa u Dzumbulula Tshiimo tsha masheleni, tsireledzo yo khwathaho ya vhavhigaho vhukhakhi, na ḥetshedzo ya thikhedzo ya thekhiniki kha mihasho hu u itela vhulangi na mikhwa ya khwine.

U fhindulwa ha vhadzulapo na vhafaramikovhe kha Tshumelo dza Tshitshavha zwi ḥo khwiniswa nga u vusuludza ha mbekanyamushumo ya Batho Pele (Vhathu Phanda) na u shumiswa ha Thendelonzwiva ya Tshumelo ya Tshitshavha.

U SHUMISANA HA TSHITSHAVHA NA U FHAŁA LUSHAKA

Tshitshavha tsha vhathu vho fhambanaho, vha shumisanaho vha na muhumbulo muthihi sa lushaka

Kha u engedza tshitshavha tshi katedalo, muvhuso kha miwaha miyanu i daho u do vhona uri:

- hu engedzwe khwinifhalo ya ndivhanele ya vhathu ya kuvhonele kwa vhushaka vhukati ha mirafho uya kha 65% (u bva kha 40% ya 2011).
- tsumbi ya u konana ha zwitshavha i do engedzea uya kha 90% nga 2019 (u bva kha 80,4% ya 2011).
- tsumbi ya vhudzulapo i do engedzea uya kha 85% nga 2019 (u bva kha 79% ya 2011).
- tshihalo tsha vha na miwaha ya nthha ha 18 vhare kha madzangano asi a muvhuso a londotaho tsiwana tshi do gonya uya kha 10% nga 2019 (u bva kha 5% ya 2011).

U fhałta lushaka lu sa khethululi nga muvhala na mbeu

Ndeme dzo sumbedzwaho kha Ndayotewa dzi do khwathisedzwa kha u fhałta mvelele i tsireledzaho na u alusa pfanelo dza vhathu, u thonifha na u vha hone ha tshirunzi kha vhadzulapo vhothe. Hu do khwathisedzwa u shumiswa na u fha vhathu ndivho ya zwiga zwa lushaka.

Zwiga zwa lushaka:

1. Luimbo Iwa Lushaka – *Nkosi sikelel'i-Afrika*
2. Tshiphugadupo
3. Fulaga ya Lushaka
4. Phukha ya Lushaka – *Springbuck/springbok*
5. Tshinoni tsha Lushaka – *Blue crane*
6. Khowhe ya Lushaka – *Galjoen*
7. Luvha ja Lushaka – *Giant or king protea*
8. Muri wa Lushaka – *Real yellowwood*

Khasho dza nyandazamafhingo, nga mannda SABC, dzi do hasha mbekanyamushumo dzi amba ho ngaha Afurika Tshipembe ji sa taluli nga mbeu, nga muvhala, ji na ndinganyo na demokirasi.

Vho vha vha tshi zwi ḋivha naa?

Khethekanyo ya vhurathi ya Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afurika Tshipembe ya 1996 i sumbedzisa tshiimo tsha ndinganyo ya nyambo dza tshiofisi dza 11, dzi tevhelaho Luvhuru, Luisimane, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi, Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda na Xitsonga.

Fhedziha, i dovha ya sumbedzisa dziñwe dza nyambo dzi ambiwaho Afurika Tshipembe sa, Khoi, Nama na Nyambo dza San, Luambo Iwa Tswayo, Arabic, German, Greek, Gujarati, Hebrew, Hindi, Portuguese, Sanskrit, Tamil, Telugu na Urdu. Dziñwe hafhu ndi creoles na pidgins dzi katedalo Tsotsi-taal na Fanagalo.

Phambano kha tswikelelo ya ndeme ya Ndondola mutakalo, pfunzo na vhugudisi, mađi o kunaho na vhuthathatshili ho teaho zwi do fhungudzea, ḋivhashango ya muvhuso wa khethululo i do vhulungwa ha itwa uri mindende i wanwe nga vho teaho.

Vhadzulapo vha do rambiwa uri vha thusedze kha u lavhelesa ndisedzo ya tshumelo, ngeno vhabebi vha tshi do tūtuwedzwa uri vha dzhenelele kha khorondangi dza zwikolo. Mulayo wa Ndinganyo ya u Thola, 1998 (Mulayo 55 wa 1998) u do shumiswa nga ndila i bveledzaho, na mbuyedzedzo na phadhaladzo ya mavu na manwe maitele a u mandafhadza.

Thalusa mvelele na luambo

Hu do bveledzwa nganea dza u sumbedzisa phodzo, tshumisano ya tshitshavha, u fhałta lushaka, mufhindulano na vhufhulufheli.

U shumiswa ha nyambo dzapo zwi do engedzwa.

Uri vha mirafho na maimo o fhambanaho vha di wane vhe fhasi ha murunzi muthihi, zwi do koniswa nga:

- u vha na mifhindulano i yaho phanda kha zwitshavha
- u khwinisa tshumelo na vhupo ha muvhuso
- u engedza zwa mitambo zwitshavhani na zwikoloni.

Ofisi dza vundu dza DoC

Vundu	Nomboro dza lutingo
Kapa Vhubvaquvha	043 722 2602
Free State	051 448 4504/5
Gauteng	011 834 3560
Limpopo	015 291 4689
Mpumalanga	013 753 2397
Kapa Devhula	053 832 1378
Devhula Vhukovhela	018 381 7069/71
Kapa Vhukovhela	021 697 0145
KwaZulu-Natal	031 301 6787/8

Imeili: information@doc.gov.za

Webusaithi: • www.poa.gov.za

- www.gov.za
- www.doc.gov.za

Roṭhe ri isa Afurika Tshipembe phanda